

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 2(22) сәуір-маусым 2020
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

- Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)*
- Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)*
- Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)*
- Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)*
- Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)*
- Голден Кэтті Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)*
- Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)*
- Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)*
- Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)*
- Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)*
- Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қытшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)*
- Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)*
- Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)*
- Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)*
- Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)*
- Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)*
- Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)*

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы

Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы

Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым

Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

- Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)*
- Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)*
- Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)*
- Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)*
- Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)*
- Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)*
- Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)*
- Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)*
- Кумеков Болат Ешимхамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Годаньска (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)*
- Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Таймагамбетов Жакен Кожажметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)*

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна

Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)
Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkhitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyghanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ХVIII ҒАСЫРДАҒЫ РЕСЕЙ ӨКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК АЙМАҒЫНДАҒЫ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАДАМДАРЫ

Ибраева А.Ғ.¹, Темірханова Ә.С.²

¹Т.ғ.д., профессор. М. Қозыбаев ат. СҚМУ

E-mail: akmaral1971@mail.ru

²PhD докторант. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ. Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

E-mail: asema_sko@inbox.ru

Аңдатпа. *Kіріспе.* Қазақ халқының тарихында зерттелуді қажет ететін тарихи кезеңдердің бірі ХVIII ғасыр – халқымыздың тарихындағы қыры мен сыры көп аса бір ауыр кезең. Патша өкіметі қазақ жері арқылы Орта Азия территориясына ілгерілей жылжуды Қытай, Үнді, Парсы елдерімен және бұрыннан Ресей империясының геостратегиялық аймағына кіретін басқа да Азия мемлекеттерімен сауда-қатынас жолдарына саяси-әкімшілік тұрғыдан бақылауды күшейтуге ұмтылған. Патша өкіметі өзінің Орталық Азиядағы саяси ықпалан кеңейту жоспарын іске асыра отырып жалпыевропалық істерге әсер етудің басты құралы – оңтүстік-шығыс аймақтағы империяның қуаттылығын барынша нығайтуды көздейді. ХVIII ғасырдың бірінші жартысында Батыс Сібір, Оңтүстік Орал және Повольже шептеріндегі бекіністерді салуы, Ресейдің Қазақ даласын отарлау саясатының алғашқы қадамы еді. Алғашында орыстардың бірнеше әскери экспедициялары құралып, Қазақ даласына барлау жұмыстарын жүргізді. Ресей империясы Қазақ даласына жылжи отырып өз шекарасын кеңейтіп қана қоймай, Орта Азия елдерімен сауда-саттық орнату маңыздылығына үлкен мән берді. Сонымен бұл, Қазақ даласы арқылы өтетін керуен жолдарын өз қарамағында ұстауға арналған саяси қадамдары да болды. Ресей өкіметі осылайша әр түрлі бекіністер мен форпостарды қазақ даласында сала отырып, экономикалық және әлеуметтік қадамдарға негізделген саясатын қарудың күшімен отарына айналдыра бастады.

Түйін сөздер: қала., форпост, империя, отарлау, Петропавл, тарих, бекініс, экономика, сауда, экспедиция

ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ШАГИ РОССИЙСКОЙ ВЛАСТИ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА В ХVIII ВЕКЕ (на основе материалов по истории г. Петропавловска)

Ибраева А.Г.¹, Темірханова А.С.²

¹Доктор исторических наук, профессор. СКГУ им. М. Козыбаева.г. Петропавловск, Казахстан.

E-mail: akmaral1971@mail.ru

²PhD докторант кафедры История Казахстана. ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. г. Нур-Султан, Казахстан.

E-mail: asema_sko@inbox.ru

Аннотация. *Введение.* Один из исторических периодов в истории казахского народа, который необходимо изучать, – XVIII век – это очень сложный период в истории нашего народа, который имеет много граней и секретов. Царское правительство стремилось усилить политический и административный контроль над торговлей с Китаем, Индией, Персией и другими азиатскими странами, которые долгое время были частью геостратегической зоны Российской империи. Царское правительство, осуществляя свой план по расширению своего политического влияния в Центральной Азии, стремилось максимизировать власть империи в юго-восточном регионе, что является основным средством влияния на европейские дела.

Строительство укреплений на границах Западной Сибири, Южного Урала и Поволжья в первой половине XVIII века явилось первым шагом российской политики колонизации казахских степей. Первоначально было сформировано несколько российских военных экспедиций для ведения разведки в казахских степях. Перемещаясь в казахские степи, Российская империя не только расширила свои границы, но и подчеркнула важность торговли с Центральной Азией. Таким образом, это был политический шаг по контролю над караванными путями через казахские степи. Таким образом, российское правительство начало насильственно колонизировать политику, основанную на экономических и социальных шагах, строя различные фортификационные сооружения и форпосты в казахских степях.

Ключевые слова: Петропавловск, крепость, история, экономика, торговля, экспедиция, колонизация, империя, форпост, город.

POLITICAL AND ECONOMIC STEPS OF THE RUSSIAN GOVERNMENT IN THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN XVIII CENTURY

(Based on the materials of Petropavlovsk history)

Ibraeva A.G.¹, Temirkhanova A.S.²

¹Doctor of History, Professor. M. Kozybayev NKSU. Petropavlovsk, Kazakhstan.

E-mail: akmaral1971@mail.ru

²PhD student of the Department of History of Kazakhstan. L.N. Gumilyov ENU. Nur-Sultan, Kazakhstan.

E-mail: asema_sko@inbox.ru

Abstract. *Introduction.* One of the historical periods in the history of the Kazakh people that needs to be studied – the XVIII century – is a very difficult period in the history of our people, which has many facets and secrets. The tsarist government sought to strengthen political and administrative control over trade with China, India, Persia, and other Asian countries that had long been part of the geostrategic zone of the Russian Empire. The tsarist government, implementing its plan to expand its political influence in Central Asia, sought to maximize the power of the Empire in the South-Eastern region, which is the main means of influencing European Affairs.

The construction of fortifications on the borders of Western Siberia, the southern Urals and the Volga region in the first half of the XVIII century was the first step of the Russian policy of colonization of the Kazakh steppes. Initially, several Russian military expeditions were formed to conduct reconnaissance in the Kazakh steppes. Moving to the Kazakh steppes, the Russian Empire not only expanded its borders, but also emphasized the importance of trade with Central Asia. Thus, it was a political step to control the caravan routes through the Kazakh steppes. Thus, the Russian government began to forcibly colonize a policy based on economic and social steps, building various fortifications and outposts in the Kazakh steppes.

Keywords: Petropavlovsk, fortress, history, economy, trade, expedition, colonization, Empire, Outpost, city.

Кіріспе

Қазіргі кезде елімізде Отан тарихын зерделеуге айрықша маңыз беріліп отырылғаны мәлім. Соңғы жылдары Отан тарихының беймәлім тұстары ашыла бастады. Алыс, жақын шетелдердің архив және кітапхана қорлары ақтарылып, тарихымызға қатысты талай құнды дүниелер елімізге әкелініп, ғылыми айналымға қосылуда. Осылай тәуелсіздіктің арқасында тарихымыздың бұрын бұрмаланып айтылмай келген, зерделенбей жатқан тұстарын қайта жаңғыртуға мүмкіндік туды.

Дегенмен, тарих ғылымындағы осындай жетістіктермен қатар, зерттелуі кенже қалған мәселелер де жоқ емес. Әсіресе, мұның өңірлер, ғылыми тілмен айтқанда, аймақтану мәселесіне тікелей қатысы бар. Қызылжар өңірінің тарихында да зерттеушілерді қызықтыратын тұстар баршылық. Бұл мақалада өңірдің этникалық және этногенез тарихына, дәлірек айтсақ, автохонды қазақ халқына қатысты мәселелерді сөз етпекпіз.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысының теориялық-әдіснамалық негізі ретінде шынайылық, тарихилық, жүйелік және салыстырмалы талдау қағидаттары басшылыққа алынды. Қазақстан тарихындағы қазақ-орыс қатынастарына байланысты еңбектері және деректік материалдар теориялық тұрғыдан талданып, сарапталды.

Зерттеу жұмысының методологиялық негізін айқындауда, қоғамдық құбылыстар мен үрдістерді зерттеудің диалектикалық материалистік тәсілдері қолданылды. Тарих ғылымында қалыптасқан мәселені, болған оқиғаларды зерттеуде нақты фактілер мен дәлелдер арқылы шынайы көрсету қағидалары басшылыққа алынды. Сонымен қатар, жұмыста тарихи зерттеудің жалпы ғылыми әдістері мен талдау тәсілдері, қазіргі тарих ғылымында қалыптасып келе жатқан жаңа бағыттағы тың ой-тұжырымдар мен ұлттық тұрғыдан көзқарастар басшылыққа алынды.

Талдау

Өркениеттік әдіснамалық бағытқа соңғы кезеңдегі жаңа ғылыми ой-пікірлермен тұжырымдарға М.Қ. Қозыбаев, Х.М. Әбжанов, К.Л. Есмағамбетов, М.Қ. Әбусейтова, Т.О. Омарбеков, Ж.О. Артықбаев, А.Ғ. Ибраева, А.Б. Шалғымбеков, Ж.Е. Жаппасов, С.З. Мәлікова және т.б. жетекші тарих, филолог, өлкетанушы ғалымдардың еңбектеріндегі ұлттық, әлеуметтік, этникалық тарихқа қатысты, тарихи этнологиялық, тарихнамалық ұлттық деректерді зерттеу, талдау, пайдалануға қатысты тарихнамалық көзқарастарға және Қазақстан тарихына шолу жасаған шет мемлекет ғалымдарының еңбектеріндегі саяси, әлеуметтік экономикалық үдерістер жөніндегі тұжырымдарына, пікірлерге сүйендік.

Зерттеу нәтижелері

XVIII ғасырдың басында Ресей империясы қазақ жерлеріне басқыншылық отарлау саясатын белсенді түрде бастап кетті. Қазақ даласында әскери шептер мен бекіністер салудың бастамасы А.М. Бекович-Черкасскийдің әскери экспедициясы Каспий арқылы Хиваға жол ашуы, И.Д. Бухгольцтің Ертіспен жылжыған экспедициялары 1716 жылы Жәмішев, Омбы бекіністерін, 1717 жылы Железин, 1718 жылы Семипалатинск жылы және И.М. Лихаревтің 1720 жылы Өскемен бекіністерінің негізін қалады. Осының салдарынан Орта жүз қазақтарының көші-қон дәстүрі бұзылып қана қоймай, Батыс Сібір мен Алтай жерлерінен шектеліп қалды. Ал 1730 жылдан бастап Қазақстанның солтүстік аймақтарының шекарасына Орынбор шебі тартыла бастады, ол Жайық жағалауындағы Орск бекінісінен бастап Үй және Тобыл өзеніне дейін созылды. Патша өкіметі тартылған шептің бойында бекіністер салып, оған әскери қызметке әскери адамдар мен казактарды орналастырды.

Сондай-ақ осы уақытта Батыс Сібірдің оңтүстігінде Есіл шебінің құрылыстары да жүріп жатқан болатын. Есіл шебі Тобыл өзенінен бастап Царево Городище (қазіргі Қорған қаласы - авт.) арқылы Коркинский острогы (қазіргі Есіл қаласы - авт.), Ертістегі Чернолуцкіге дейін (Омбы қаласының солтүстікке қарай 50 шақырым жерде). Бұл шептің бойында Звериноголова бекінісі, Абадский, Зудиловский, Большереченский, Каинский секілді бекіністердің іргетастары қаланды. Кейін Есіл шебі, 1752 жылы Жаңа Есіл шебін салу барысында, Ескі Есіл шебі деген атауға ие болды (Артықбаев, 2013: 31).

Бастапқы кезде патша өкіметі осы елді мекенге қарапайым орыс шаруаларын орналастырған еді. Кейін қоныстанушыларға қарсы болған жергілікті көшпелі халықтар шапқыншылық жасай бастады. Олардан қорғану үшін қалашықтың сыртын ормен қоршаған. Кейін бекіну тәсілін күшейту барысында, бұл жерге әскери адамдарды орналастырған болатын. Олардың келуімен ағаштан жасалған қоршаулар салынған. Тағы да басқа әр түрлі ұсақ-түйек құрылыстары бой көтерген.

XVIII ғасырда Ресей академиялық Орынбор экспедициясын басқарып келген Иоганн Фальк Петропавл бекінісін былайша сипаттайды: «Есілдің оң жақ жағалауындағы биік жарда орналасқан, аспалы көпірі бар. Бекініс Есіл шебін тоғыстырған орын. Жан жағынан қазылған, алтыбұрышты салынған қоршаулардан тұрды» делінген. Осындай бекініс салу тәсілін пайдала отырып, сол уақытта орыс казактары Тобылдың жоғарғы ағысында, Есіл өзені бойындағы жерлерді қазып бекіністер салды және жаңа жерлерде орыс шаруаларың селолары пайда бола бастады.

Ескі Есіл шебі Батыс Сібір жерінде негізінен ішкі және сыртқы бекіністер болып екіге бөлінген. Ол бірінші ішкі Тобыл, екіншісі шекаралық, соңғысы шеп бойындағы қоршай орналасқан орыс елді мекендері еді. Олардың арасындағы қарым-қатынастар арнайы әскери адамдардың командирі арқылы жүргізілді.

XVIII ғасырдың орта ширегінде Тобыл мен Ертіс арасындағы осы шепті Есіл шебі деп атады. Бұл жүйеге арнайы бекіну форпостары, орыстардың деревнясы және селолары кірді. Мұның барлағы көшпелі халықтардан қорғануға арналған бекіну формасы міндеттерін атқарып отырды. Селолық жерлерде әскери адамдардың болмауынан, шаруалар кез-келген тәсілдермен қорғануға мәжбүр болды. Патшалық Ресей осындай саяси тәсілдерді қолдана отырып отарлау бағытын сәтті түрде жүргізді.

Ескі Есіл шебінде келесі бекіністер мен форпостар бой көтерді: Утяцкий форпосты 5 зеңбірек, 131 адам, Иковский пункті 2 зеңбірек 40 адам, Верхсудский 2 зеңбірек, 53 адам, Емуртминский 1 зеңбірек, 87 адам, Устьцарский 81 адам, Лебязье 35 адам, Нижнечерновский 148, Верхночерновский 71 адам, Верхноутяцкий 70 адам, Марковский 74 адам, Максимовский 71 адам, Маревский 67 адам, Арлагульский 46 адам, Верх-суерский 60 адам т.б., пункттер болды (СҚОММ. 158-қ, 1-т, 307-іс.). Осылайша қазақтар шептің бергі жағына ығысуға тура келді. Қазақтардың көші-қон дәстүрінің бұзылуына әсер етті. Шығыстағы Жоңғар мемлекетінің Қазақ даласына тоқтаусыз шапқыншылығы қазақ-жоңғар қарым-қатынасының шиеленісуіне әкелген еді. Осыған орай, Орта жүз қазақтары Жайық өзенінің жоғарғы ағысына, Тобыл, Есіл және Ертіс өзендерінің төменгі ағысына орналасып, бекініп алған.

Қазақ даласы әр кезде көрші мемлекеттердің қызығушылығын тудыратын. Қазақ хандығының территориясы сол уақыттағы Ресей мен Қытай секілді екі ірі империяның объектісіне айналды. Осы екі мемлекеттердің саяси-экономикалық қақтығысуы және бұл аймақтарда билік жүргізу мақсатын көздеу салдарынан Қазақ жүздері стратегиялық маңызы бар жерлерден ығысуына мәжбүр болды. Бұл қазақтардың көші-қон дәстүрін бұзып қана қоймай, қазақ ру-тайпалары арасында және көрші көшпелі елдер мен сауда жолдары және жайылымдар үшін әскери қақтығыстарға алып келді.

Ресей мемлекетінің сыртқы саясатынан қауіптенген қазақ би-сұлтандары ішкі саяси жағдайды қалыпқа келтіріп, Ресей өкіметімен бейбіт қарым-қатынас орнатуға тырысты. Осылайша Қазақ жүздері арасындағы тартыстарды тоқтатып, экономикалық дамудың жолдары қарастырылды. Осы кезеңде Ресей мемлекеті, империя ретінде қалыптаса бастап өз территориясын қазақтардың ежелден мекендеген жерлерін отарлау арқылы кеңейтуді көздеген болатын. Ресей өкіметінің сыртқы экспансиясы көрші мемлекеттерге күшейе түсті. Олардың алға қойған мақсаттары Орта Азия елдерімен сауда-саттық орнатып және табиғи ресурстарға бай Қазақ даласын шикізат өндіру орталығына айналдыру еді. Сонымен бірге, Ресей геосаяси қызығушылығын өзінің қуаттылығымен шешімін табуға бағытталған қадамдар арқылы жүзеге асырды. Атап айтқанда, осы бір алпауыт мемлекетпен Қазақ хандығын салыстыруға болмайтын, патшалық Ресейдің әскери күші Қазақ хандығына қарағанда әлде қайда күшті еді. Заманауи отмылтықпен және ірі әскери күшке ие болған мемлекет бірінші кезде өз территориясын кеңейтуге бар күшін салуға тырысатынын байқау қиын емес.

Ресей өкіметінің әскери-саяси бағыттары негізінен Қазақ жүздері мекендеген жерлерге әскери форпост-бекініс құрылыстарын салудан басталды. Ресей мемлекеті Орталық Азия хандықтарымен сауда және дипломатикалық қарым-қатынастар орната отырып, Қазақ даласы арқылы Хиуа мен Бұхара хандықтарының қалалары арқылы транзиттік сауда жүргізуге тырысты.

Орта Азиядан шыққан сауда керуендері Қазақ даласы арқылы Самара, Қазан сияқты қалаларға бағыт алатын болды. Керуен жолдары Бұхарадан Сырдария, Түркістан, Сарысу, Ұлытау, Есілдің ағысымен Ертіске және Тобылға дейін баратын болғандықтан орыс мемлекеті бұл транзиттік сауда жолының дамуына үлкен қызығушылықпен қарап отырды. Ресей өкіметі Қазақ хандығының саяси жағдайымен және олардың көрші елдерімен қарым-қатынастарына терең үңіле отырып, үлкен мән берген (Ибраева, 2015: 36).

XVIII ғасырда қазақ-жоңғар қатынастарының шиеленісуі Ресей империясына тиімді еді және Орта Азияға сенімді қадам басуға үлкен мүмкіндік берді. Осылайша Ресей өкіметі Қазақ хандығымен қарым-қатынастарды күшейте беріп, бірнеше экспедициялар ұйымдастырған болатын.

Ресейліктердің басты мақсатының бірі Орта Азия және Үндістанмен сауда байланыстарын ашу, сонымен қатар, сауда жолдарының қауіпсіздігін күшейту еді. Қазақ даласы барлық Азия елдеріне апаратын қақпа ретінде саналды. Ресей Қазақ хандығын алғашқыда Орта Азия хандықтарымен күресте одақтас ретінде пайдалану жоспарлаған еді.

XVIII ғасырдың басында Ресей патшасы I Петр оңтүстікке «қиыршық алтын» шығатын жерлерді іздеуге арнайы әскери экспедициялар жіберген. XVIII ғасырдың 20-жылдарындағы қазақ-жоңғар соғысындағы «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» атанған оқиға орын алғандықтан қазақ-орыс қатынастары белсенді түрде жүрді.

Кіші жүздің ханы Әбілқайырдың бастауымен Кіші жүз қазақтары Жем, Жайық өзендерінен асып оң жақ жағалауға шығуға талпынды. Бұл жағдай орыс бодандығындағы башқұрт және қалмақтармен қақтығыстарға әкеп соққан еді. Шекаралық келіспеушіліктерді реттеу мақсатында Әбілқайыр хан Ресейге елшілік жіберген, алайда жіберген елшілігі нәтижесіз болды. Оған себеп орыс патшасы қарудың күшімен Орта Азияға Қазақ даласы арқылы өзінің позициясын бекітуді ойлады. Ресейдің Қазақ шекарасына жасаған алғашқы қадамдары аса сақтықпен жүргізілді. Сонымен қатар, қазақ, қалмақ, башқұрт ішкі қарама-қайшылықтарын пайдалануға, оларды бір-бірімен шабыстырып отыруға негізделген саяси қадамдары болды.

XVIII ғасырдың ортасында Ресейдің әскери шептері Жайық пен Ертіс өзендерінің оң жағалауларына табан тіреп, ал ғасырдың соңына қарай қазақ жерінің солтүстік шекарасына нақты бекіді.

XVIII ғасыр қазақ халқы үшін ауыр жаугершілік заман болды, қазақ хандары егемендігін сақтап қалуға бар күштерін салды. Қазақ жеріне оңтүстіктен Қоқан, Хиуа хандықтары, шығысында Жоңғарлар мен Қытай қауіп төндіріп тұрса, батысында башқұрт, қалмақ тайпалары тыныштық бермеді. Мұны байқаған орыс патшалары, осы сәтті пайдаланып, қазақ жерлеріне біртіндеп ене берді. Осылайша қазақ халқына өзінің мемлекетігін нығайту мүмкіндігі шектеле бастады. Ресейдің қазақ жерлеріне өз бекіністерін салудың негізінде, ұлы көші-қон жолдары осы ғасырдың ортасына қарай қазақ үшін жабылды. Ресей өкіметі қазақ жерлеріне біртіндеп енді және қазақ халқының ішкі істеріне араласуды өзіне мақсат тұтты.

XVIII ғасырдың екінші жартысында Қазақ даласында жер мәселесі өрши түсті. Ол Ресей өкіметінің қазақ жерлерін отарлау саясатының белсенделігіне байланысты болатын. Сонымен қатар, қазақ-жоңғар, қазақ-қытай қарым- қатынастарының шиеленісуінен Ресей мемлекеті Ертістің оң жағалауын түгелдей және Есіл, Тобыл өзенінің төменгі ағысындағы шұрайлы жерлерге орналаса бастаған болатын. Ресейдің бұл саясаты Қазақ хандарының наразылығын тудырып, қазақ-орыс қатынастары шиеленісіп кетті. Қазақтар орыс бекіністеріне жиі шабуыл жасап отырғандықтан, бұл қақтығыстар орыс өкіметін де алаңдата бастады.

1747 жылы Ресей сыртқы істер жөніндегі коллегиясы қазақтарға қатысты құпия жарлық шығарды. Жарлықта: «орыс көпестері қазақтарға қару-жарақ сатуға тыйым салынсын дей келе, қазақтар мен башқұрт және қалмақ арасындағы шиелістерге орыс үкіметін араластырмай, өз араларында шешілсін» - делінген (Толыбеков, 1971: 26). Сөйтіп, патша өкіметі көшпелі тайпаларды бір-біріне айдап салып, астарлы отарлау саясатын қазақ жерлеріне жүргізе берді. Қазақстанның солтүстік аймақтарына әскери экспедициялар ұйымдастырды.

Осы мақсатты жүзеге асыру үшін 1734 жылы Сенаттың Обер секретары И.К. Кириловтың (1689-1734 жж.) Қазақстан мен Орта Азиядағы Ресей иеліктерін нығайтуымен, осы елдер арасында сауданы дамыту үшін қалалар мен қорғаныс шептерін салу жөніндегі ұсынысын Сенат және Сыртқы істер коллегиясы қабылдады. 1734 жылдың 1 мамырында Сенат жарлығымен И.К. Кирилов басшылық еткен Орынбор экспедициясын құрды. Экспедицияның мақсаты: Қазақстан, Башкирия, Қарақалпақстанның Оңтүстік аудандарының шаруашылығын, олардың пайдалы табиғи қазбаларын пайдалануға дайындық, -болды. Бұл уақытта қазақ халқы жоңғарлармен соғыстың ауыр кезеңін бастан өткізген еді. Соны пайдаланған, Ресей империясы Ор (Тобылдың бір тармағы), Жайық өзендері құйылысында бекініс шептерін сала бастайды. Жайық өзенінің алдыңғы тұсында орыстың бекіністі сауда орталығы Орынбор (1735-1738 жж.) қаласының іргесі қаланды.

Хиуа, Бұхара, Ташкент бағытында орыстың сауда керуендері жүрді, қалаға қарай ағылған орыс көпестеріне үш жылға дейін алым-салық алынбайтын сауда жүргізуге (1735-1738 жж.) рұқсат етілді.

XVIII ғасырдың өзінде Жайық өзені бойында 14 қамал салынды. Жайық қалашығынан бастап Звериноголовск бекінісіне – 770 шақырымға созылған Уйск шебі аяқталды. 1752 жылы тоғыз қамал, 58 бекіністен тұратын 540 шақырымға созылған – Жаңа Есіл шебі оны 950 шақырымға созылған Ертіс - Сібір шебімен жалғастырды.

Алғашқы кезде қазақ жерін отарлау екі бағытта жүргізілді: Қазақстанның Батыс бөлігінде (Кіші жүзде), Солтүстік пен Шығыста (Орта жүзде). Бұл бөліктің барлығында да Ресейдің орыс-казак әскерлері бекініс шептер, яғни, қамалдар тұрғызды. С.Д. Асфендияровтың мәліметтері бойынша 1752 жылы әскери шеп Қазақстанды жартылай шеңбермен «Каспий жағалауларынан Ертістің жоғарғы ағысына дейін» қамтыды. Осы уақытқа «бірқатар жеңілдіктермен бөлінген жерлері» бар Орал, Сібір және Орынбор казак әскерлері құрылды. Казак әскерлеріне Кіші және Орта жүздерді Ресейдің вассалына айналдыру міндеті жүктелді. Оны іске асыруға түрлі амалдар жұмылдырған. Солардың бірі «қатал бағыт» деп аталып, мынадай әскери шаралар қарастырған:

шекараның далаға ішкерлей енуі, шептерде бекіністердің құрылуы, Жайық, Тобыл, Ілек, Есіл, Ертіс және т.б. өзендердің бойында көшіп-қонуға тыйым салу.

XVI-XVIII ғғ. Қазақ хандығы мен Ресей империясы арасындағы байланыстар туралы профессор Ж.Қ. Қасымбаев: «XVIII ғ. Ямышевск, Железнинск, Семей, Өскемен және т.б. бекіністердің салыну тарихын көптеген жылдарға созылған орыс-қазақ қарым-қатынасының дамуы және Қазақстанның Ресейге қосылу тарихымен жалғасып жатыр. Орыс мемлекеті сонау XV ғасырдың өзінде-ақ көрші Қазақ хандығына үлкен қызығушылықпен қараған. Оның өзі Ресей мемлекетінің әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуымен байланысты терең себептерге негізделді», – дейді. Ғалым одан әрі: «Көшім хандығының жойылуы және Ресейге Батыс Сібірдің, Қазан, Астраханның қосылуы, Сібір және Қазақ даласына баратын Кам сауда жолының құрылуы қазақ-орыс қарым-қатынасының дамуына қолайлы жағдайлар туғызды.

Орыс мемлекеті Қазақстанға, әсіресе XVI ғасырдан бастап қызығушылық танытады. Өйткені, Ресей ортаазиялық хандықтарымен сауда және дипломатиялық қарым-қатынастарды орнатқаннан кейін Қазақ даласы арқылы Хиуа мен Бұхара орталықтарындағы қала колөнершілерімен транзиттік сауда жүргізді.

XVI ғ. соңы – XVII ғ. Қазақ даласы арқылы Бұхара мен Хиуадан Ресейге 44 елшілік және Ресейден 9 елшілік ортаазиялық хандықтарға өтеді. Оларда көп тауар мен адамдар болды. Орта Азиядан шыққан сауда керуендері Қазақ даласы арқылы Астрахан, Еділдің жоғарғы ағысымен Саратов, Самара, Қазан және т.б. орыс қалаларына 44 елшілік бағыт алады. Сонымен қатар, ол сауда керуендері Қазақ даласы арқылы Сібірге де – Бұхарадан Сырдария, Түркістан, Сарысу, Ұлытау, Есілдің жоғарғы ағысымен Ертіске, одан Тобылға дейін барды. Орыс мемлекеті бұл транзиттік сауданың дамуына қатты қызықты және ортаазиялық хандықтардың сауда керуендеріне, көпестерге Қазақ даласы арқылы өткенде қауіпсіздікті қамтамасыз етуі үшін Қазақ хандығының саяси жағдайымен және олардың көрші елдермен қарым-қатынасына терең үңіле бастады» деген мәліметтер береді.

XVI ғ. екінші жартысында Мәскеу Қазанды (1552 ж.), Астраханды (1556 ж.) жаулап алғаннан кейін Сібірді отарлауға кірісті. Академик М.Қ. Қозыбаев орыс-қазақ қатынастарына байланысты былай деген «Мәскеу мемлекеті Қазақ еліне 1731 жылдан емес, 1580-ші жылдардан бастап шықты. Өйткені, Ермак жаулап алған Сібір хандығының халқы негізінен қыпшақ, арғын, найман, керей т.б., қазақ құрамында жүрген тайпалардан тұрды», – деп пікір білдірген еді.

Орыстардың Сібір жерін отарлаудың басты да негізгі себептерінің бірі, бұл Батыс Сібір және Қазақстанның солтүстік аймақтарының табиғи ресурстарының байлығы және сауда жолдарына деген құштарлығы болды.

1581 жылы Ермак жасақтары Көшім хандығының астанасы Іскер қаласын жаулап алғаннан соң, Сібір жерінде орыстардың беделі тез арада өрби түсті. Қаланың қалдықтары қазіргі Тобольск қаласынан 17 шақырым жерде орналасқан болатын. Алайда Ермактың жеңісінен кейін Мәскеу өкіметінің билігіне тек Сібір хандығы территориясының аз бөлігі өткен еді. Ермактың өлімінен соң Мәскеу мемлекеті Сібір алқабынан айырылып қала жаздады. Жылдар бойы жергілікті түркі ру-тайпалардан қорғануға тура келді. Орыстардың жақсы қаруланған әскеріне жергілікті халық айтарлықтай төтеп бере алмады. Сөйтіп Сібір хандығы жойылып, құрамындағы түркі тайпалар арғын, керей, уақ, қыпшақ рулары Қазақстанның солтүстік аймақтарына ығыса бастады (Аспандияров, 1994: 30).

XVII-XVIII ғасырлардағы шекаралық мәселелер туралы сібір зерттеушісі Ремезов те бұл мәселені нақты былай деп атап өтті: «из Казачьи Орды приходили и воевали Тюкалинскую волость» (қазіргі Омбы облысының ауданы РФ).

1820 жылы орыс ғалымы Г. Спасский «Сибирский вестник» журналындағы мақаласында келтірілген мәліметіне назар аударсақ: «...при самом покорении Сибири Российским оружием,

киргиз-кайсаки, или по тогдашнему названию Казачья Орда обитали во-первых, от реки Ишима, где ныне город сего имени до Тобола, где город Курган и до речки Тары... после того в начале XVIII столетия киргизы опять показались...» – деген қызықты мәліметті оқуға болады.

Қазақстанның солтүстік аймақтарымен Сібір жерлерінің бірқатар өңірлерінде ежелден бері қазақтың ру-тайпаларының көшіп-қонып жүрген атамекені екендігі, қазақ ауыз әдебиетіндегі жырау дастандарда жақсы сақталған. Солардың бірі XVIII ғасырда өмір сүрген Қожеберген жыраудың «Елім-ай» дастанынан үзінді келтіре отырып, қазақ жерінің территориясы сонау Сібір жерін де алып жатқаны туралы жырланады. Ал, «Описания Средней Орды киргиз-кайсаков» атты еңбекте, XVIII ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген 1772 жылдың 1 қаңтарында Петропавл бекінісі гарнизонында қызмет атқарған және Сібір шебінің әскери басшысы А.Д. Скалонға қазақ терминдерін әзірлеуімен қатар алғашқы орыс-қазақ сөздігін құрастыруға ат салысқан капитан Иван Григорьевич Андреевтің мәліметін алатын болсақ былай делінеді: «Пределах или границах киргиз-кайсаков» атты еңбегінде мынадай өте бір қызықты мәлімет келтірілген: «...о древних границах сего народа по прохождению их с места на место, ясно доказать никак не можно...Здесь же за приличное сочтено, объявить известное, что границы сего народа, со времени взятия Сибири и по совершенном покорении татар от реки Ишима, где ныне город Ишим, на реку Тобол, где город Курган, и на реку впадающую Тар, где город Тара. Но в последующие времена, по учреждении и заведении Иртышской линии до крепости Устькаменогорской, отнесены так же и отграничены в 1752 году Новою линею от Звериноголовской через Тарскую, Ишимскую и Тобольскую дистанции на крепость Омскую, то сии киргизы или, по тогдашнему названию, Казачья Орда, отошли далее в степи».

Біздің бұдан байқайтынымыз, қазақтың ру-тайпалары және олардың ата-бабалары Батыс Сібірдің оңтүстік бөлігін кем дегенде XIII ғасырдан бастап мекен еткен аймағының шекараларын анықтауға мүмкіншілік туды. Мұндай құнды мәліметті жаңа кезеңнің зерттеушілері келтіріп отыр. Бұдан шығатын қорытынды сол кездегі Сібір хандығы Қазақ хандығының бір бөлігі ретінде қарастырылғанын аңғарамыз.

1771-1774 жылдары И. Фальктің және генерал-майор М. Траубенберг тапсырмаларымен қазақ даласына экспедиция жасаған грек көпесінің ұлы Христофор Барданес Қазақ хандығының этникалық территориясы туралы және қазақ жүздеріне сипаттама беріп, құнды ақпарат жинаған болатын. Автор қазақ даласын аралап жүріп, орыстардың атап жүрген «қырғыздары» немесе «қырғыз-қайсақ» деген халық өздерін «қазақ» деп атайтынын көрсетеді, сонымен қатар, қазақтар үш ордадан тұрады Кіші жүз, Орта және Ұлы жүзден. Қазақтар кең байтақ жері бар екендігін және шығысында Қытаймен, батысында Ресеймен шекаралас екендігі туралы айтылып, соның ішінде Орта жүз қазақтарының солтүстік жерлері Сібір губерниясына дейін созылып жатқаны жазған. Сонымен қатар, Жаңа Есіл шебі бойымен жүріп өтіп, осы маңдағы жер-су аттарын қазақша төл атауларымен атап, күнделіктерінде жазып қалдырғанын айта аламыз. Осы ғасырда өмір сүрген Петр Рычковтың да Орта жүз қазақтарының территориясы Сібір, Үй шебі бойына дейін екендігін байқауға болады. Бұдан көретініміз Қазақ хандығының шекарасы тек Қызылжар аймағымен шектеліп қалмағаны және Батыс Сібірдің басқа да жерлерін алып жатқанын байқаймыз.

Бұрын-сонды ғылыми айналымға түсе қоймаған алуан түрлі орыс энциклопедияларындағы деректерді талдай отырып, зерттеуші Мұхтар Құл-Мұхаммед «Орыс энциклопедияларындағы қазақ шежіресі» атты 1994 жылы жарық көрген еңбегінде қазақ-орыс байланыстарына қатысты деректер негізінде жаңа пікірлерге келеді. Автордың айтуынша кеңес өкіметі орнағанға дейін жазылған энциклопедиялары коммунистік идеология үстемдік еткен жылдарда негізінен буржуазиялық бағыттағы орыс ғалымдары шығарған деген желеумен көбінесе арнайы ғылыми зерттеулердің объектісі бола алмағанын, ал бұл деректердің құндылығы жоғары екенін пайымдайды. Автор: «Біз бұл деректерді әлдекімдердің территориясына көз аларту үшін емес,

тарихи шындықты констатациялау үшін келтіріп отырмыз», - дей келе, зерттеушілерді бір сәт орыс энциклопедияларына үңілуін ұсынады.

Мұнда автор «Қазақстан Ресейге бодан болар тұста осы күнгі Ресей құрамындағы Астрахан, Қорған, Омбы, Орынбор өлкесіндегі бірқатар жерлер Қазақ хандығының құрамында болатын», - дей келіп, мұны орыс энциклопедиялары арқылы дәлелдейді. Мәселен, «Үлкен энциклопедия» қазақтар «Есілдің жоғарғы ағысы, Тобыл, Ертістің бойындағы далаларды мекендеді», деп жазса, «Гранат» энциклопедиясында «Солтүстік Тұранның ұлан-байтақ даласында» тұрды деп атап көрсетеді. «Брокгауз-Ефронда»: олардың Астрахан, Верхнеурал, Челябин, Троицк уездерінде еркін көшіп-қонатынын да атап көрсеткен.

Ресей өкіметі осылайша әр түрлі бекіністер мен форпостарды қазақ даласында сала отырып, экономикалық және әлеуметтік қадамдарға негізделген саясатын қарудың күшімен отарына айналдыра бастады.

Петропавл бекінісі мен Ресей өкіметі арасындағы саяси және экономикалық байланыстар әсіресе Абылай ханның тұсында дамығандығын байқаймыз. «Қазақтың дербес ел болуына, әрі-беріден соң, қазақтың қазақ болуына, басы қосылып, бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаруына ерен еңбек сіңірген Абылайдан артық адам болмас».

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Абылай аңсаған азаттық» деген мақаласында: «Абылай Керей мен Жәнібек хандар тіккен Қазақ ордасын еңселі ел ету ісіне саналы ғұмырын арнады. Қазақ хандығы деген ұлан-ғайыр жерімізді жаудан азат етіп, еліміздің етек-жеңін бүтіндеді. Оның қазақ халқының тұғыры берік, жұлдызы жарық ел болуын аңсап, осы қасиетті мақсатқа жету жолында найзаның ұшын ғана емес, дипломатияның күшін де жұмсаған заманының аса көрнекті ханы болғанына тарих куә», - деді.

Абылай хан қазақты алмағайып заманнан аман алып шықты. Жаугершілік заманда ұлттың елдігін сақтады. Халықтың басын біріктіріп, бір тудың астына жинады. Ол өзінің ерлігі мен ақыл-парасатының арқасында ұлтты жойылып кетуден сақтап қалды. Абылай хан Қытай мемлекетімен бейбіт қарым-қатынасты өрбіте отырып, Ресеймен де қалыптасқан саяси-экономикалық қатынасты үзбеген. Ресей патшалығы болса Қазақстандағы өз саясатын Абылайдың қолдауынсыз іске асыра алмайтынын мойындаған болатын. Абылай ханның өз еркімен елінің бірлігін және дербестігін сақтауға әрдайым дайын екенін патша өкіметі түсінді. Ресей өкіметі Абылайды өз ықпалына көндіре алмайтынын түсініп, Қазақстанды отарлаудың басқа жолдарын қарастырды. Сөйтіп, қазақ жеріндегі бекіністерге орыс-казактарды орналастыра бастады. Патша үкіметінің бұл іс-әрекетіне Абылай наразы болғанымен Ресеймен қарым-қатынасты тоқтатпай, жағдайды шиеленістіруге бармады. Абылай хан Ресеймен сауда-саттықты дамытуға аса мән берді. Көп ұзамай Орск, Ямышев, Троицкіде жәрмеңкелері ашылды. Абылай Ресеймен саяси-экономикалық қатынастарды өз пайдасына шешуді шебер пайдаланды. Осыған орай, Орта жүз қазақтарының би-сұлтандары мен батырлары Ресей өкіметіне Петропавл бекінісінің жанында қазақтарға арнап тұрақты және қыстауға болатын үй және мал тұратын сарайлар салып беруі туралы ұсыныстар білдірген.

1759 жылы Сібір шебінің генерал-майоры И.И. Веймарн Абылай ханмен кездесіп және келісім сөз жүргізіп, ханға арнап үй тұрғызу қарастырылады. Абылай ханның бұл өтінішін әскери коллегия қабыл алап, И.И. Веймарнға Абылай ханға инженер офицерді жіберсін, үй салу жерін белгілесін деп хат жолдайды. Мұндағы Ресей үкіметінің көздеген мақсаты Абылайға қысқы үй салып беріп, сол жерді қалашыққа айналдырып, орыс қоныстаушыларын көптеп әкелу еді.

1761 жылдың 25 тамызында Елизавета Петровнамен хат жазысып, келісім сәтті түрде өткеннен кейін Абылайға қысқы үй салу жоспары бекітілді. 1765 жылы Петропавл бекінісіне Абылай хан өзінің ұлы Бөрі сұлтан арқылы Сібір шебінің генерал-майоры П. Девицке хат жіберді. Бұл хатта Абылай өзіне қысқы тұрғын үй салу үшін 20 құрылысшыны жіберуді сұрайды.

1765 жылы жаз айында Петропавл бекінісіне қарама-қарсы Енқыстау деген жерде Абылайға арнап тұрғын үй салынды. Жаңа Сібір шебінің салынуымен осы өңірде сауда жүргізудің қажеттілігі туындаған еді. Жақын маңда орналасқан әскери горнизондар мен форпостар, редуттармен қатар, Есіл маңында қоныстаушы орыс шаруалары болды. Сонымен қатар, жергілікті Орта жүз қазақтары жағынан сауда-саттыққа қызығушылық таныта бастады. И. Крафттың сыртқы істер жөніндегі коллегиясына жазған хатында Орта жүз қазақтарының оған келіп көптеген жылқы әкеліп сауда жасауын сұраған делінген. И. Крафтың бұл өтінішіне коллегия Петропавл бекінісінде сауданың ұйымдастыру өтінішін қабыл алды. Жаңа шептегі қазақтар мен орыстардың саудасының дамуы мақсатында коллегия орыс саудагерлерін 5 жылға салықтан босату туралы ұсыныс қабылдайды.

Құлсары батырдың өтінішіне Петропавл бекінісінен қазақтар ұн, басқа да керек жаракты сатып алу үшін А.И. Тевкелев пен П.И. Рычков 1758 жылдың қазан айында Құлсары батырға Жаңа шеп командиріне орыс саудагерлерін Петропавл бекінісіне келуін ұйымдастыру туралы жарлық шыққанын хабарлайды. Бірақ 1758 жылы қазақтарға жоспарланған астық саудасы жүзеге аспай қалады. Осыған орай, Абылай хан 1759 жылдың күз айында Орынбор гурбернаторы А.Р. Давыдовқа Петропавл бекінісіне астық жіберуін сұрайды.

Петропавл бекінісіндегі жәрмеңке 1759 жылдың 2 желтоқсанда ашылған болатын. Сібір корпусының командирі Киндерман Құлсары батырға жазылған хатында: «Қазақтар әулие Петр бекінісінде сатовка (сауда) ұйымдастыруға және орыс саудагерлеріне сол бекініске келіп сауда жасау үшін рұқсат берілгенін» хабарлайды. Киндерман Құлсары батырға бұл хабарды Орта жүз қазақтарына жеткізуін сұрады. Осыған орай, Петропавл бекінісіндегі сауда-саттық аса қарқынды дамыды деп болжауға болады. Оған себеп болған бекіністің жағрапиялық орналасуымен қатар керуен жолы Ресей арқылы Батыс Сібірге, Орталық Қазақстанға және Орта Азияға шығуы еді.

1759 жылы Солтүстік Қазақстан аймағындағы Орта жүз және Абылай мен Құлсары батырға бағынышты қазақтар мал саудасын жүргізді. 1764-1767 жылдар аралығын жылқы саудасы екі есе өсті, қой саудасы үш есе, ірі қара саудасы бір жарым есе өскенін мына кестеден байқауға болады.

1764-1777 жылдар аралығындағы Петропавл бекінісінің Ресей мен мал сату айналым кестесі

1 Кесте

Жыл	Жылқы және құлындар саны	%	Қой және ешкі саны	%	Бұқа, сиыр және бұзаулар, саны	%	Барлығы
1764	651	35,3	498	27,1	694	37,6	1843
1765	865	42,0	459 (қойлар)	22,8	691	34,3	2015
1766	1514	43,5	839	24,1	1125	32,4	3478
1767	1346	35,7	1394	37,0	1028	27,3	3768
1768	553	34,6	472 (қойлар)	29,5	574	35,9	1599
1774	409	7,6	3648	68,1	1305	24,3	5362
1777	3052	26,6	4714	41,1	3697	32,3	11463
Барлығы	8390	28,4	12024	40,7	9114	30,9	29528

Бұл кестедегі мәліметтерге сүйене отырып Петропавл бекінісінің ірі сауда орталығы болғанын аңғару қиын емес. Басқа бекіністерге қарағанда Қызылжар жәрмеңкесі Орынбор сауда-орталығынан екі-үш есе артық болған. Петропавл бекінісінің сауда-саттық айналымы сол кездегі Кяхтадан кейінгі екінші орында тұрған.

Орта жүз қазақтарының кейбір аймақтарында 1767 жылы мал саны азайып жұтқа тап болып, құлдырап қалды. Сондықтан осы жылы Петропавл бекінісіне әкелінген тауарлар айналымы сәл төмендеп қалған болатын. Орта жүз қазақтарында әсіресе жылқы саны көп болғандықтан, Петропавл бекінісіндегі жылқы және қой саудасы, Орынбор кеден тірекеріндегі жазылған тізбектерінде Кіші жүз қазақтары саудасынынан кем түспеді. Жеті жыл ішінде (1764-1768, 1774-1777) жылдары Петропавл бекінісінде жылқы айырбастау саудасы 26,6 пайыздан 43,5 пайыз құраған болатын, 1774 жылы егер қой саудасы 22,8 пайыздан 68,1 пайызға өссе, жылқы саудасы 7,6 пайызға ғана ұлғайған. Орта жүз қазақтарының солтүстік өңірлерінде соның ішінде Петропавл бекінісінің аймағындағы шөп шабындықтарының дамуына байланысты ірі қара малдың да сауда-саттық айырбастауы қарқыны байқала бастады. Ірі қара саудасы 24,3 пайыздан 37,6 пайызға өсті. Осыған орай 1774 жылы Петропавл бекінісіндегі сауда-саттықтың басында қой, екінші ірі қара, ал үшінші орында жылқы саудасы болды.

Петропавлға Тобыл мен Есіл маңындағы қазақ ауылдарынан көптеген мал әкелінді. Тауар айналымы тек қана мал саудасынан тұрмай, сонымен қатар, қазақтар жәрмеңкеге көптеген аң терілерін әкелген, соның ішінде түлкі терісіне деген сұраныс көп болған. Бірінші кезекте түлкі терісі тұрса, екінші қой терісі, үшінші кезекте жылқы терісі болды. Алайда терілерге деген сұраныс жыл сайын өзгеріп отырған, мысалға алғанда 1764 және 1774 жылдары аралықтарында мал терісіне сұраныс көп болдығандықтан, аң терісі екінші орынға түсіп қалды.

1764-1777 жылдары Петропавл бекінісіне әкелінген мал және аң терілері шамамен екі есе өсті. Қазақтардың елтірі терісіне (мерлушка) Ресейден келген саудагерлер арасында үлкен қызығушылық тудырып бұл тауарға деген сұраныс арта түсті. Атап айтқанда, 1774 жылы 1764 жылмен салыстырғанда қой және елтірі терісі 13 есе өсті, ірі қара, қой жүндерінен жасалған киіз, текемет сияқты тауарлардың саны елтірі терісіне қарағанда аз мөлшерді құрады, әсіресе, түйе жүніне сұраныс аз болды. Оған себеп Орта жүз қазақтарында түйе басы басқа мал санынан кем болатын. Сауда жасауға Петропавл бекінісіне жаз айларында Орта жүзден шамамен 500-600 қазақ өз тауарларын әкеліп отырған. Ал орыс тауарлары бекініске Тобыл, Тары, Қазан, Тула, Курск, Архангельск секілді қалалардан келген саудагерлер арқылы ағылып жатты. Осыған қарағанда Петропавл бекінісі мен Ресей арасындағы сауда-саттық айналымы сол ғасырдағы саяси-экономикалық байланыстарын да өрбітті.

1765 жылы Петропавл бекінісінде Тобылдан келген Дмитрий Захаров, Дмитрий Посников және Данила Шариев сияқты орыс көпестерінен құралған саудагер болды (Басин, Касымбаев, 1985: 322). Сонымен қатар, Орта Азияның ірі сауда орталығының бірі болған Бұхара қаласының Бака Бакшев, Сафаров, Шахназаров, Аслурей есімді көпестері Петропавл бекінісінде өз саудаларын жүргізді. Орыс көпестері Петропавл бекінісіне әкелген тауарлардың түрі Орынбор және Троицкіге келіп түскен тауарлардан айырмашылығы жоқ болатын. Орыс саудагерлері бекініске кенеп, шұғадан жасалған маталар, темірден және болаттан құйылған және т.б., бұйымдар тасымалдады. Қазақтар жағынан әр түрлі түсті қызыл, жасыл шұға маталары сұранысқа ие болып жылқы басына айырбасталды.

Орыс көпестері Тобыл, Троицк жәрмеңкесінде Қытай мен Орта Азия саудагерлерінен Бұхар матасы, Қытай маталарын сатып алып, осы тауарларды Петропавл бекінісіне әкеліп отырған. Мысалы, тауарлардың ішінде Ташкенттің мақтадан жасалған маталары және Қытай жібек маталары еді. Петропавл бекінісіндегі жәрмеңкеде, орыс шұға маталары 1763-1765 жылдары шамамен орташа алғанда, орыс ақшасымен санағанда қызыл шұғаның бағасы 46-дан 70 тиын, ал

көк шұға - 90 тиынды құрайтын. Орыс көпестері бұл маталарды қазақ жылқыларына ғана айырбастап отырды.

Қазақтардың мал санының көптігі соншама олар кез келген тауарға жылқы, ірі қара, қой және түйе берген. Екі халық арасындағы сауда айналымы қос елге тиімді болғанымен орыс көпестері өз пайдаларына шешуге тырысты.

1765 жылдың кеден тізімдемесіне көз жүгіртетін болсақ Тобыл саудагері Петропавл бекінісінде 2 аршин көк шұға матасын бір жылқыға айырбастағаны туралы мәлімет бар, ақша бағасымен қарағанда 1 рубль 80 тиын. Ал Бұхар саудагері Аслурей болса 5 аршин кызыл шұға матасын қазақтарға 3 рубль 75 тиынға сатқан. Петропавл жәрмеңкесінде ірі қаранының саудасы қызу жүрген. Осыған орай, сол жылы тағы да бір Тобыл көпесі Д. Шаришев есімді саудагер қазақтардан 5 аршин кызыл шұға матасын жалпы соммасы 3 рубль 75 тиынды құрайтын, ол бір түлкі терісіне, бір жылқыға және бұға айырбастағаны жазылған. Түмен көпесі Иван Быков төрт бас ірі қара малды 10 аршин кызыл шұға матасына сатып алды, әр малдың бағасы 1 рубль 87 тиын, жалпы соммасы 7 рубль 50 тиын болды. Орта есеппен санағанда жылқы мен ірі қара бағасы шамамен 4 рубль 05 тиын болғанын көре аламыз (Касымбаев, 1986).

Бұдан байқайтынымыз орыс көпестеріне қазақтармен сауда жасаудың тиімді болғанын өз пайдасына шешіп көп қаражат әкелген. Орыс көпестері өз тауарларының өткізу және сату барысында басқа да жолдарын қарастырып отырған. Көпестер Петропавл бекінісіне келіп түскен тауарларды Орта жүздің солтүстігіндегі аймақтарда орналасқан қазақ ауылдарына сатуды ұйғарды. Абылай ханның генерал-поручик И.А. Деколонгқа 1775 жылдың қыркүйектің 28-ші күні жіберілген хатында «Қазан татарларының көпесі Ескендір қазақ ауылдарына барып сауда-саттық жасау ойы бар екенін хабарлап, оны жіберуін сұрады». Құлсары батырдың 1775 жылдың 10 шілде күні Деколонгке татар көпесі Адалов қазақ ауылдарында сауда жасауға берілген бұйрықтарды бұлжытпай орындағаны және Адаловты тағы бір мәрте жіберуін хабардар етті.

Орыс көпестерінің қазақ ауылдарына барып сауда жүгізіп, қомақты қаражатқа бөленгені соншалық, олар генерал-поручик Деколонгке қол хат жазып беріп рұқсат алды. Мысалы алғанда Омбы көпесі Алексей Пеньковский 1775-1776 жылдары өз қызметкерлерімен бірге қазақ ауылдарында сауда-саттық жасауға кеден тізбесіне тауар түрлерін енгізіп, қол хат жазған (Туманшин, 1960).

Алайда патшалық Ресей үкіметінің Қазақ хандарымен Петропавл бекінісіндегі сауда-саттықты пайдалана отырып, қазақ жерлеріне бағытталған астарлы саясаты болды. Орыс көпестері қазақ ауылдарына барып сауда-саттықты сылтау етіп, патша үкіметінен алған тыңшылық қызметтерін атқарған. Орта жүз қазақтарының көші-қон жерлерін белгілеп, соның ішінде Петропавл бекінісінің аймағын, қазақтар арасында болып жатқан жағдайларды патша үкіметіне баяндап отырған. Бұл тыңшылық жұмысты жүргізгендердің бірі-жоғарыда көрсетілген Пеньковский еді. Оның міндеті қазақтардың қолына түскен тұтқындарды Ресейге қайтару.

Патша үкіметі Петропавл бекінісіндегі саудаға үлкен мән берді. Осыған орай орыс туарлары көпестер арқылы қазақ даласына кіре берді.

1771 ж. жасы жеткен Әбілмәмбет хан дүние салды. Үш жүздің басшы өкілдері Түркістанда Абылайды хан көтерді. Абылай іс жүзінде жалғыз Орта жүздің ғана емес, бүкіл Қазақ ордасының ұлы ханы болды. Ол Ресей мен Қытай империяларының арасында орналасқан Қазақ елінің геосаяси жағдайына икемделген саясат жүргізді. Қытай әскерлері жоңғарларды жойып, Орта Азия мен Қазақстанға ене бастаған кезде мұсылман елдерінің басын қосуға ұмтылып, Ауған шаһы Ахмад Дурғанмен келіссөз жүргізді. Орыс бодандығынан бойын тартып, патша әкімшілігінің шақыруымен хандық белгілерді қабылдау үшін 1779 ж қазан айында Петропавл бекінісіне барудан бас тартты. Шоқан Уәлиханов: «1771 жылы хан сайландырып, ант бергісі келмеді. Сөйтіп ол өзін халық қалап, баяғыда-ақ бұл дәрежеге лайықты қойғанын желеу етті», – деп жазды.

Абылайға жіберілген орыс офицері және аудармашыларына Абылай хан қатыгездік танытты. Бұл іс-әрекетіне Ресей тарапы наразы болғандықтан, Петропавл бекінісіндегі сауда айналымынан жылына Абылайға төленетін 300 рубль ақша беруін тоқтатты. Сөйтіп, Абылай хан қол астындағы қазақтардың бостандығын сақтап қалуға тырысты. Патша тыңшылары Абылайдың орыс мемлекетіне қастандық жасауы мүмкін екені туралы ұдайы баяндап отырған. Патшалық Ресейдің бұл іс-әрекеті Абылай ханға жүрмейтін түсінгендіктен Абылайдың қойған талаптарын орындауға мәжбүр болды.

Қазақстанның солтүстік аймақтарында ауа райы жазы ыстық, қысы суық болғандықтан 1788-1789 жылдардың қыс айларында Орта жүз қазақтары жұтқа тап болып шамамен 120 мың мал басы қырылып қалды. Осыған орай, 1790 жылдың күз айында қолда қалған мал басымен қазақ басшылары Сібір шебінің ішкі жағына шығып кетуге мүжбүр болды. 1789 жылы Сібір корпусының басшысы болып тағайындалған генерал-поручик Штрандман қазақ басшыларына қатаң шара қолданған. Оның осы іс-әрекетіне Уәли хан наразылық танытып патша үкіметінің корпусына хат жолдады. Патшаның жауабын тоспай Уәли хан Сібір шебінің бойында орналасқан фортпостарға шабуыл ұйымдастырды.

Қорытынды

Қорыта келгенде, Орта жүз қазақтары мен Ресей өкіметі арасындағы қақтығыстар, орыс генералдарының қазақтарға жасалған әрекеттерінен туындап тұрған. Осы себептерден жәрменкеге қазақтар жағынан мал тасымалы азая бастады. Бұл Ресей өкіметін алаңдатты, өйткені негізгі қаражат патша қазынасына қазақ арасындағы мал саудасынан түскен. Қазақстан Ресей арсындағы қақтығыстарды тоқтату үшін 1794 жылы Сібір шебінің Есіл аралық басшысы генерал-майор Боувер Орта жүз қазақтарына сауданы жалғастырып дамыту үшін өз ұсыныстарын білдірді. Сонымен қатар, жаулық әрекетерді бәсеңдетуге көп үлесін қосты (Алдабергенов, 1990: 24).

Боувер Орта жүз қазақтарының жерлері арқылы өтетін сауда керуендеріне шапқыншылық жасауға жол бермеу үшін екі сот орынын ашуға Уәли ханға ұсыныс жасайды. Басты сот орыны Петропавл бекінісінде, ал екіншісі Уәли хан ордасында орналассын деген пікірін білдірді. Сонымен бірге аманат ретінде екі жақттың белгілі басшыларын Петропавл бекінісінде тұруға және сауданың дамуына байланысты жәрменкеге ірі көлемде мал басын жеткізушілерге, қазақ би сұлтандарына арнап бекіністің маңында қысқы үй, малдарға қоршаулар салып беру, екі жаққа да тиімді екендігі туралы ұсыныс жасады. Сонымен бірге, Боувер қазақтарға орыс шаруаларын жіберіп, шөп шабу әдістерін меңгеруге үйрететін айтты. Оның Орта жүз қазақтарына жасаған бұл ұсыныстарын П.И. Рычков пен Д.В. Волков жергілікті қазақтар мал шаруашылығымен жер өңдеу жұмыстарын игеру барысында ілгері дами отырып, Қазақтан мен Ресей арсындағы мал сауда-саттығын жоғары деңгейге жеткізеді деп ұғынды (Касымбаев, 1986: 136).

Керуен сауда жолдарын ірі саудагер көпестерге беру туралы мәселе көтеріле бастады. Бұған себепші болған грек көпесі Курбанов болатын, ол Орта жүз қазақтарымен сауда жасап жүріп, би-сұлтандардың сеніміне кірген. Курбанов Ресей үкіметінің қазынасына төлем жасай отырып, Петропавл бекінісінен шет мемлекеттерге керуен жіберуге кедергі болмауын және Ертіс шебіндегі бекіністерде еркін сауда жасау үшін, патша өкіметінен рұқсат алған.

Ресей өкіметімен жақсы қатынаста болған көпес Курбанов осы сәтті пайдалана отырып, патшадан Петропавл бекінісінің маңынан оған жайылым беруді сұрады. Ол жерге жылқы мен ірі қара мал өсіруді көздеді. Сонымен қатар Орта жүз қазақтарының би-сұлтандары жағына үлкен абыройға ие болу еді. Грек көпесі Курбанов Ресей өкіметі мен Ұлы жүз қазақтары арасындағы тоқтап қалған сауда-саттықты қалпына келтіріп, пайда табуды көздеген. Патша үкіметі бұл ұсыныстарды қарап Петропавл, Ертіс шебі бекінісіндегі және Орта Азияға баратын сауда керуендерін жіберуге рұқсат етті. Бұл іс-шаралар екі ел арасындағы сауда-саттық қарым-

қатынастарды дамыта түсуіне сенімді болатын. Патшалық Ресей барлық сауда жолдарын бақылауда ұстай алмау себебін байқаған, көпес Курбанов осы сәтті пайдаланып қазақ даласына көптеген тауар түрлерін әкеліп, қомақты қаражат түсірген.

Осылайша 18 ғасырдың екінші жартысында Петропавл бекінісі қазақ-орыс саяси және әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастарының дамуының бел ортасынан орын алды.

Әдебиеттер мен деректер тізімі

- Алдабергенов М.Н. Хозяйственное освоение Северного Казахстана в XIX в.: автореф. ... канд. ист. наук. – Алма-Ата, 1990. – 24 с.
- Артықбаев Ж. Қазақстан тарихы: оқулық. – Астана: Фолиант, 2013. –360 б.
- Асфендияров С. Қазақстан тарихының очерктері. –Алматы: САНАТ, 1994. – 119 б.
- Басин В.Я., Касымбаев Ж.К. Верхнеиртышские крепости и упрочение русско-казахских политических отношений во второй половине XVIII в. Проблемы социально-экономического и этнодемографического развития городов Казахстана. – Алма-Ата: Наука, 1985. – С. 44-51.
- Ибраева А.Ғ. Қазақстан музейлері тарих толқынында: монография. – Петропавл: М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, 2015. – 34-76 б.
- Касымбаев Ж.К. Под надежную защиту России. – Алма-Ата, 1986. – 136 с.
- Северо-Казахстанская область страницы летописи родного края.– Алматы: Казахстан. – 1993. – 379 б. СҚОММ. 158-қ, 1-т, 307-іс.
- Толыбеков С.Е. Кочевое общество казахов в XVII- начале XX века. (Политико-экономический анализ). –Алма-Ата: Наука АН КазССР, 1971. –633 с.
- Туманшин К.М. История развития Петропавловска и его уезда: автореф. канд. ист. наук. – Алма-Ата, 1960. – 24 с.

References

- Aldabergenov M.N. Hozyaistvennoe osvoenie Severnogo Kazakhstana v XIX v.: avtoref. ... kand. ist. nauk [Economic development of Northern Kazakhstan in the XIX century]. – Alma-Ata, 1990. – 24 s.[in Russian]
- Artykbayev G. Qazaqstan tarihy: okulyk [History of Kazakhstan: textbook]. – Astana: Folio, 2013. –360 P. [in Kazakh]
- Aspendiarov S. Qazaqstan tarihyńyń ocherkteri. [Essays on the history of Kazakhstan] [in Kazakh].–Almaty, SANAT, 1994. –119 b.
- Basin B.YA., Kasymbayev Zh.K. Verhneirtyshskie kreposti i uprochenie russko-kazakhskih politicheskikh otnoshenii vo vtoroi polovine XVIII v. Problemy socialno-ekonomicheskogo i etnodemograficheskogo razvitiya gorodov Kazakhstana [Upper Irtysh fortresses and strengthening of Russian-Kazakh political relations in the second half of the XVIII century. Problems of socio-economic and ethnodemographic development of cities in Kazakhstan]. – Almaty: Nauka, 1985. – S. 44-51. [in Russian]
- Ibraeva A.G. Qazaqstan myzeileri tarih tolqynynda: monografiya [Museums of Kazakhstan in the flow of history: monograph.]. – Petropavl: M.Qozybaev atyndaǵy SQMY, 2015. – 34-76 b. [in Kazakh]
- Kasymbayev Zh.K. Pod nadezhnuiu zachitu Rossii [Under the reliable protection of Russia]. – Alma-Ata, 1986. – 136 s. [in Russian]
- Severo-Kazakhstanskaya oblast' stranisy letopisi rodnogo kraya [North Kazakhstan region pages of the chronicle of the native land]. – Almaty: Qazaqstan. 1993. – 379 b. [in Russian]
- SQOMM. 158-q, 1-t, 307-is.
- Tolybekov S.E. Kochevoe obshestvo kazahov v XVII – nachale XX veka. (Politiko-ekonomicheskii analiz). –Alma-Ata: Nauka AN KazSSR, 1971. –633 s. [Nomadic society of Kazakhs in the XVII-early XX century. (Political and economic analysis)] [in Russian]
- Tumanshin K.M. Istoriya razvitiya Petropavlovskaya i ego uezd: avtoref. kand. ist. nauk [History of development of Petropavlovsk and its uyezd: Cand.]. – Alma-Ata, 1960. – 24 s. [in Russian]

МАЗМҰНЫ

Абдилдабекова А.М., Телеуова Э.Т., Кабдолдина К.К. РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ САЯСАТЫ АЯСЫНДАҒЫ МЕТРОПОЛИЯ МЕН КОЛОНИЯНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ	5
Абылхожин Ж.Б. ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЖҰМЫС КҮШІ.....	18
Абылхожин Ж.Б., Крупко И.В. ДӘУІРІНДЕГІ ТАРИХИ ЖАДТЫҢ ДИАЛЕКТИКАСЫ.....	31
Айтқазина М.М., Шамшиева Г.С. ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ АРДАГЕРЛЕРІНІҢ ӘСКЕРИ МҰРАСЫ	40
Алғожаева Н.С., Шашаев Ә.А., Зикирбаева В.С. МҰРАЖАЙ ТОПТАМАЛАРЫНДАҒЫ ФОТОМАТЕРИАЛДАРДЫҢ ДЕРЕКТЕМЕЛІК МАҢЫЗЫ.....	51
Арпова А.Д. МАРАТ МҰҚАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ОРТА ЖҮЗ РУЛАРЫНЫҢ ТАРАЛУ АЙМАҚТАРЫ.....	62
Ахметжанова А.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР ҚОЗҒАЛЫСЫ ТАРИХЫНАН.....	71
Әлімбаев Қ.С. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДӘУІРІНДЕГІ ЭЛИТА МЕН ХАЛЫҚТЫҢ ДІНИ ҰСТАНЫМДАРЫ (Ибн Рузбихан және Мұхаммед Әуез еңбектері бойынша).....	81
Әминов Т.М. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАТ МАГИСТРАЛЬДАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ (ТАРИХИ КӨЗҚАРАС).....	91
Әміржанова Н.С. ЛАТЫН ӘЛПБИЛІ ҚАЗАҚ ЖАЗУЫНЫҢ ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМЫ: ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕРДІҢ ЖАЗЫЛУЫ (1929-40 жж.).....	112
Әшім Б.Ә. ДОҒЫЗТАУДАҒЫ БЕСБАЙ ЖӘНЕ ИЗЕНАҒАШ ДІНИ-ТҮРҒЫН КЕШЕНДЕРІНІҢ МЕШІТТЕРІ.....	126
Джолдыбаева У.М., Қозыбақова Ф.А. ЖАҒАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЭКОЛОГИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ.....	134
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С. ТӘУЕКЕЛ ХАННЫҢ БИЛГІ ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ОРЫС ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ.....	146
Жұматов Д.С. ІС ҚАҒАЗДАРЫН ЖҮРГІЗУДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ КӨШІРУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ЗАРДАПТАРЫ.....	161
Закарья Р. 1920-1930 ЖЖ. ШЕТЕЛДІК САЯСИ ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАНТТАРЫНА ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ САЯСАТЫ	169
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XVIII ҒАСЫРДАҒЫ РЕСЕЙ ӨКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК АЙМАҒЫНДАҒЫ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАДАМДАРЫ	177
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XIX ҒАСЫРДАҒЫ ПЕТРОПАВЛ ҚАЛАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭТНИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	191
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН	202
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. КЕҢЕСТІК БІЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨКІМШІЛІК-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ (XX ғ. бас. Солт. Қазақстан өңірі мысалында).....	216
Ибраева А.Ф., Темирханова А.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК ӨңІРІН ЗЕТТЕУДІҢ ТАРИХНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	233
Иембекова М.О., Божеева Б.З. ҚАЗАҚСТАН-ӘЗЕРБАЙЖАН: ӨЗАРА ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ӘЛЕУЕТІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	244
Кабдушев Б.Ж., Құдайбергенұлы Б. ҚАЗАҚСТАН ӨНЕРКӘСІБІН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ЖЫЛДАРЫНДА ЖӘНЕ НЫҒМЕТ НҰРМАҚОВ (1924-29 жж.).....	258

Кәрібаев Б.Б., Нұрғазина Н.Д. ӨЗ-ЖӘНІБЕК ХАННЫҢ ТАРИХИ ТҮЛҒАСЫ (шығыс нарративтері мен қазақтың шежіре аңыздары негізінде).....	274
Қалыбекова М.Ч. ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР: ҚАЗАҚ ЖЕРІНЕ ХАЛЫҚТАРДЫ ДЕПОРТАЦИЯЛАУ ТАРИХЫНАН.....	295
Қанағатова Н. ТҰРМЫС-САЛТ ЖЫРЛАРЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ НҮСҚАЛАРЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ КОНТЕКСТІ.....	312
Қасенова А.Д., Құрманқұлов Ж., Сүйіндікова М.Қ., Утубаев Ж.Р. ҮНІРЕК ҒИБАДАТХАНАСЫНА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АЛҒАШҚЫ ҚОРТЫНДЫЛАРЫ.....	327
Құдайбергелұлы Б., Кабдушев Б.Ж., Қозыбаева М.М. ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ҚАЛАСЫ.....	337
Құрманалиева А.Д., Хумархан Ж. ӘЛЕУМЕТТІК ТОП ҰҒЫМЫ АЯСЫНДА ДІНИ ЖАМАҒАТТАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ МӘСЕЛЕСІ.....	352
Мұқаметханұлы Н., Бейсенбаев О. COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА «БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ» ИНИЦИАТИВАСЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ СЫН-ҚАТЕРІ	368
Мұхатова О. ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ТАРИХЫНЫҢ ПОСТКЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕ ЗЕРТТЕЛУІ (1992-2019 жж.).....	378
Өмірбекова Ж. ЕУРАЗИЯ КӨШПЕЛДІЛЕРІНІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ АЛҒЫШАРТТАРЫ	390
Садвокасова З.Т., Мухатова О.Х. XIX ҒАСЫРДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚ КӨТЕРІЛІСТЕРІНІҢ ЖЕТЕКШІЛЕРІ (ресейлік мерзімді баспасөз материалдары бойынша).....	402
Сарыбаев М., Диканбаева А. ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚ-ФРАНЦУЗ ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ САЛАСЫ.....	411
Сұлтангазы Г.Ж., Мукатаева Л.К. ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЖАДЫ: ҚАҒАРМАНДАР МЕН ІШКІ МӘНДЕРДІ ІЗДЕУ	420
Толамисов А.Ғ., Айдынбекұлы А. ПАТРИОТИЗМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	429
Тоқтабай А.У. ҒҰНДАРДЫҢ АТТЫ ӨСКЕРЛЕРІ.....	439
Тоқтабай А.У. ҚАЗАҚТЫҢ АЛҒАШҚЫ КӘСІПҚОЙ ЭТНОГРАФТАРЫНЫҢ БІРІ ҚҰСАЙЫН ТӘКЕЖАНҰЛЫ.....	452
Тоқтабай А.У., Карамендина М.Ө. ТАШКЕНТ ҚАЛАСЫНДАҒЫ МАЛ ПІРЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҒҰРЫПТЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕР (ЗЕҢГІ БАБА, ШОПАН АТА МАЗАРЛАРЫ).....	460
Тулешова У.Ж., Галимов Е.А. ҚАЗАҚ ДВОРЯНДЫҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ: XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ӨЗГЕРІСТЕР ТУРАЛЫ.....	472
Уалтаева А.С., Бидахметова Ш.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭТНОСАРАЛЫҚ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ МЕХАНИЗМДЕРДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	483
Уалтаева А.С., Пернекулова М. ЭТНОСАРАЛЫҚ ТӨЗІМДІЛІКТІ НЫҒАЙТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ РӨЛІ.....	492
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. ӨТКЕН ҒАЛАМДЫҚ ПАНДЕМИЯҒА ШОЛУ: ИНФЕКЦИЯЛАР ЖӘНЕ ТАРИХИ ҮДЕРІСТІҢ ЖАЛПЫ БАРЫСЫ	502
Уралбаева Ж. Г.А. КУШАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЛОГИЯСЫ (Г.А. Кушаевтың 95 жылдығына арналған).....	515

Шалғынбай Ж. КЕҢЕС ДӘУІРІНЕ ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ БАСЫЛЫМДАРЫ.....	523
Шалекенов М.У. ОРТАҒАСЫРДАҒЫ БАЛАСАҒҰН ЭТИМОЛОГИЯСЫ.....	536
Шапиева Г. ҚЫТАЙДАҒЫ МИГРАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (XX ғ. аяғы – XXI ғ. басы).....	548
Шаяхметов Н.У., Байшов Б.Б., Четин Нур КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІН АЙҚЫНДАУ: ТАРИХ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢ.....	560
Шілдебай С.Қ. ҚАЗАҚ АКСР ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫНАН.....	583

СОДЕРЖАНИЕ

Абдилдабекова А.М., Телеуова Э.Т., Кабдолдина К.К. ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕТРОПОЛИИ И КОЛОНИИ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....	5
Абылхожин Ж.Б. РАБОЧАЯ СИЛА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ.....	18
Абылхожин Ж.Б., Крупко И.В. ДИАЛЕКТИКА ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ЭПОХУ АРХЕОМОДЕРНА.....	31
Айтказина М.М., Шамшиева Г.С. ВОЕННОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕТЕРАНОВ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	40
Алгожаева Н.С., Шашаев А.К., Зикирбаева В.С. ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКАЯ ЗНАЧЕНИЕ ФОТОМАТЕРИАЛОВ В КОЛЛЕКЦИЯХ МУЗЕЕВ.....	51
Арпова А.Д. ТЕРРИТОРИЯ РАССЕЛЕНИЯ ПЛЕМЕН И РОДОВ СРЕДНЕГО ЖУЗА В ТРУДАХ М.МУКАНОВА	62
Ахметжанова А.Т. ИЗ ИСТОРИИ ЖЕНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	71
Алимбаев К.С. РЕЛИГИОЗНЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ ЭЛИТЫ И МАССЫ КОЧЕВНИКОВ К ЭПОХУ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА (по трудам Ибн Рузбихана и Мухаммада Аваза).....	81
Аминов Т.М. ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СТАЛЬНЫХ МАГИСТРАЛЕЙ КАЗАХСТАНА (ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	91
Амиржанова Н.С. ИСТОРИЯ КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ НА ОСНОВЕ ЛАТИНСКОЙ ГРАФИКИ: НАПИСАНИЕ ИНОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ (1929-1940 гг.).....	112
Ашим Б.А. МЕЧЕТИ КУЛЬТОВО-ЖИЛИЩНЫХ КОМПЛЕКСОВ БЕСБАЙ И ИЗЕНАГАШ В ДОНЫЗТАУ	126
Джолдыбаева У.М., Козыбакова Ф.А. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	134
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С. КАЗАХСКО-РУССКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ ТАУЕКЕЛ ХАНА.....	146
Жуматов Д.С. ВВЕДЕНИЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА В ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО: ПРОБЛЕМЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ.....	161
Закарья Р. ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО СОЮЗА ПО ОТНОШЕНИЮ К ИНОСТРАННЫМ ПОЛИТИЧЕСКИМ И ТРУДОВЫМ МИГРАНТАМ В ПЕРИОД 1920–1930 гг.....	169
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ШАГИ РОССИЙСКОЙ ВЛАСТИ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА В XVIII ВЕКЕ (на основе материалов по истории г. Петропавловска).....	177
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. СОЦИАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСКА В XIX ВЕКЕ.....	191
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. СЕВЕРНЫЙ КАЗАХСТАН В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....	202
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КАЗАХСТАНА В СИСТЕМЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (на примере Северного региона Казахстана в начале XX века).....	216
Ибраева Г., Темирханова А.С. ВОПРОСЫ ИСТОРИОГРАФИИ СЕВЕРНОГО РЕГИОНА КАЗАХСТАНА.....	233
Иембекова М.О., Бюжеева Б.З. КАЗАХСТАН-АЗЕРБАЙДЖАН: ПОТЕНЦИАЛ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВЗАИМНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА	244
Кабдушев Б.Ж., Құдайбергелулы Б. Н. НУРМАКОВ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА В 1924-1929 гг.....	258

Карибаев Б.Б., Нуртазина Н.Д. ИСТОРИЧЕСКАЯ ФИГУРА КАЗАХСКОГО ХАНА АЗ-ДЖАНИБЕКА (на основе восточных нарративов и генеалогических мифов казахов).....	274
Калыбекова М.Ч. НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ: ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТАЦИИ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН.....	295
Канагатова Н. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ ТЕКСТОВ НАРОДНЫХ И СОВРЕМЕННЫХ БЫТОВЫХ-ОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН	312
Касенова А.Д., Курманкулов Ж., Суяндикова М.К., Угубаев Ж.Р. ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ ИТОГИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТ НА СВЯТИЛИЩЕ УНИРЕК	327
Кудайбергелды Б., Кابدусев Б. Ж., Козыбаева М.М. ГОРОД ПАВЛОДАР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ.....	337
Курманалиева А.Д., Хумархан Ж. ПРОБЛЕМА ВОЗНИКНОВЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЩИН В КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУПП.....	352
Мукаметханулы Н., Бейсенбаев О. ВЫЗОВЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ» В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19.....	368
Мухатова О. ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (1992-2019 гг.).....	378
Омирбекова Ж. ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ КОЧЕВНИКОВ ЕВРАЗИИ (по материалам российских исследователей XVIII в.).....	390
Садвокасова З.Т., Мухатова О.Х. ПРЕДВОДИТЕЛИ НАРОДНЫХ ВОССТАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ XIX ВЕКА.....	402
Сарыбаев М., Диканбаева А. КАЗАХСТАНСКО-ФРАНЦУЗСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	411
Султангазы Г.Ж., Мукатаева Л.К. ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА: ПОИСКИ ГЕРОЕВ И СМЫСЛОВ	420
Толамисов А. Г., Айдынбекулы А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПАТРИОТИЗМА	429
Токтабай А.У. КОННИЦА ГУННОВ.....	439
Токтабай А.У. ОДИН ИЗ ПЕРВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЗАХСКИХ ЭТНОГРАФОВ К. ТАКЕЖАНУЛЫ.....	452
Токтабай А.У., Карамендина М.О. КУЛЬТОВЫЕ ПАМЯТНИКИ ТАШКЕНТА, СВЯЗАННЫЕ С ПОКРОВИТЕЛЯМИ ЖИВОТНЫХ.....	460
Тулешова У.Ж., Галимов Е.А. ИССЛЕДОВАНИЕ КАЗАХСКОГО ДВОРЯНСТВА: О СОЦИАЛЬНОМ ПРЕОБРАЗОВАНИИ СТЕПИ В 19 ВЕКЕ	472
Уатаева А.С., Бидахметова Ш.Б. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	483
Уалтаева А.С., Пернекулова М. РОЛЬ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ.....	492
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. ОБЗОР ПРОШЛЫХ МИРОВЫХ ПАНДЕМИЙ: ИНФЕКЦИИ И ОБЩИЙ ХОД ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА.....	502
Уралбаева Ж. Г.А. КУШАЕВ В АРХЕОЛОГИИ КАЗАХСТАНА (к 95-летию Г. А. Кушаева).....	515
Шалгынбай Ж. КАЗАХСКАЯ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА В ИЗДАНИЯХ ДОСОВЕТСКОГО ПЕРИОДА.....	523

Шалекенов М.У. ЭТИМОЛОГИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО БАЛАСАГУНА.....	536
Шапиева Г. ОСОБЕННОСТИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КИТАЕ (конец XX – начало XXI вв.).....	548
Шаяхметов Н.У., Байшов Б.Б., Четин Нур ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ	560
Шилдебай С.К. ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В КАЗАХСКОЙ АССР	583

CONTENTS

Abdildabekova A.M., Teleuova E.T., Kabdoldina K.K. RELATIONS BETWEEN THE MOTHER COUNTRY AND THE COLONY IN THE CONTEXT OF THE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE	5
Abylkhozhin Zh.B. LABOR FORCE OF THE INDUSTRIALIZATION.....	18
Abylkhozhin Zh.B., Krupko I.V. DIALECTICS OF HISTORICAL MEMORY IN THE AGE OF ARCHAEOLOGICAL.....	31
Aytkazina M.M., Shamshieva G.S. MILITARY HERITAGE OF THE GREAT PATRIOTIC WAR VETERANS.....	40
Algojaeva N.S., Shashaev A.K., Zikirbaeva V.S. SOURCE OF PHOTOGRAPHY IN MUSEUM COLLECTIONS	51
Arepova A.D. TERRITORY OF DISTRIBUTION OF MIDDLE ZHUZ'S NOMADIC TRIBES IN THE WORKS OF M. MUKANOV.....	62
Ahmetzhanova A.T. FROM THE HISTORY OF THE WOMEN'S MOVEMENT IN KAZAKHSTAN.....	71
Alimbayev K.C. RELIGIOUS VIEWS OF THE ELITE AND THE MASS OF NOMADS IN THE ERA OF THE KAZAKH KHANATE (based on the works of Ibn Ruzbihan and Muhammad Avaz).....	81
Aminov T.M. MAIN STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S RAILWAY MAIN LINES (HISTORICAL ASPECT).....	91
Amirzhanova N.S. HISTORY OF KAZAKH WRITING BASED ON THE LATIN ALPHABET: THE WRITING OF FOREIGN WORDS (1929-1940s).....	112
Ashim B.A. MOSQUES OF BESBAY AND IZENAGASH RELIGIOUS-RESIDENTIAL COMPLEXES IN DONYZTAU.....	126
Dzholdybaeva U.M., Kozybakova F.A. ENVIRONMENTAL COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA COUNTRIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	134
Zhappasov Zh.E., Tasylova N.A., Kylmeskanova S.S. KAZAKH-RUSSIAN DIPLOMATIC RELATIONS DURING THE REIGN OF TAUHEL KHAN.....	146
Zhumatov D.S. INTEGRATION OF THE KAZAKH LANGUAGE IN OFFICE WORK: PROBLEMS AND CONSEQUENCES.....	161
Zakarya R. POLICY OF THE SOVIET UNION REGARDING FOREIGN POLITICAL AND LABOR MIGRANTS IN THE PERIOD OF 1920-1930.....	169
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. POLITICAL AND ECONOMIC STEPS OF THE RUSSIAN GOVERNMENT IN THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN XVIII CENTURY (Based on the materials of Petropavlovsk history).....	177
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. SOCIO-ETHNIC SITUATION OF THE CITY OF PETROPAVLOVSK IN THE XIX CENTURY	191
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. NORTH KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.....	202
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL ISSUES OF KAZAKHSTAN IN THE SOVIET SYSTEM (on the example of the Northern region of Kazakhstan in the early twentieth century).....	216
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. HISTORICAL ISSUES OF RESEARCH OF THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN	233
Iyembekova M.O., Buzheeva B.Z. KAZAKHSTAN-AZERBAIJAN: POTENTIAL AND CURRENT STATE OF MUTUAL COOPERATION.....	244

Kabdushev B.Zh., Kudaibergenuly B. N. NURMAKOV AND RESTORATION OF KAZAKHSTANI INDUSTRY IN 1924-1929.....	258
Karibayev B.B., Nurtazina N.D. HISTORICAL FIGURE OF KAZAKH KHAN AZ-JANIBEK (based on the eastern narratives and genealogical myths of Kazakhs).....	274
Kalybekova M.Ch. PUNISHED PEOPLES: FROM THE HISTORY OF DEPORTATION OF PEOPLES IN KAZAKHSTAN.....	295
Kanagrova N. HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT OF TEXTS OF FOLK AND MODERN HOUSEHOLD-RITUAL SONGS.....	312
Kasenova A.D., Kurmankulov Zh., Suyundikova M.K., Utubayev Zh.R. INITIAL RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL WORK IN THE SANCTUARY OF UNIREK	327
Kudaibergenuly B., Kabdushev B.Z., Kozybayeva M.M. PAVLODAR IN THE YEARS OF THE GREAT PATRIOTIC WA	337
Kurmanaliyeva A.D., Khumarkhan Zh. THE PROBLEM OF THE ESTABLISHMENT OF RELIGIOUS COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF SOCIAL GROUPS.....	352
Mukametkhanuly N., Beisenbayev O. CHALLENGES IN THE IMPLEMENTING OF «ONE BELT, ONE ROAD» INITIATIVE IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC	368
Mukhatova O. STUDY OF THE HISTORY OF NATIONAL LIBERATION MOVEMENTS IN THE KAZAKH STEP IN THE POST-SOVIET PERIOD (1992-2019).....	378
Omirbekova Zh. BASES OF FORMATION OF ETHNO-ECOLOGICAL TRADITIONS OF NOMADS OF EURASIA (based on materials from Russian researchers of the eighteenth century).....	390
Sadvokasova Z.T., Muhatova O.Kh. THE LEADERS OF THE POPULAR UPRISINGS IN KAZAKHSTAN OF THE XIX CENTURY (based on the materials of the Russian periodical press).....	402
Sarybayev M., Dikanbayeva A. KAZAKH - FRENCH RELATIONS IN THE FIELD OF CULTURE AND EDUCATION AT THE PRESENT STAGE...411	
Sultangazy G.Zh., Mukataeva L.K. HISTORICAL MEMORY IN THE CONDITIONS OF MODERN KAZAKHSTAN: SEARCH FOR HEROES AND MEANINGS.....	420
Tolamissova A.G., Aidynbekuly A. THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF PATRIOTISM.....	429
Toktabay A.U. CAVALRY OF THE HUNS.....	439
Toktabay A.U. ONE OF THE FIRST PROFESSIONAL KAZAKH ETHNOGRAPHERS K. TAKEZHANULY.....	452
Toktabay A.U., Karamendina M.O. THE CULT MONUMENTS OF TASHKENT, ASSOCIATED WITH PROTECTORS OF ANIMALS (SHRINES ZENGI BABA, SHOPAN ATA).....	460
Tuleshova U., Galimov Y. RESEARCHING THE KAZAKH NOBILITY: ABOUT SOCIAL CHANGES IN THE 19TH CENTURY STEPPE.....	472
Ualtayeva A.S., Bidakhmetova Sh.B. WAYS TO IMPROVE INSTITUTIONAL INTERETHNIC MECHANISMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	483
Ualtayeva A.S., Pernekulova M. STRENGTHENING INTERETHNIC TOLERANCE	492
Uzhkenov E.M., Shotanova G.A. OVERVIEW OF THE PAST GLOBAL PANDEMICS: INFECTIONS AND THE OVERALL COURSE OF THE HISTORICAL PROCESS.....	502

Uralbayeva Zh.	
G.A. KUSHAEV IN ARCHEOLOGICAL SCIENCE OF KAZAKHSTAN (to G. A. Kushayev's 95 year).....	515
Shalgynbay J.	
KAZAKH ART LITERATURE IN PUBLIC PUBLICATIONS	523
Shalekenov M.U.	
ETHYMOLOGY OF THE MEDIEVAL BALASAGUN	536
Shapiyeva G.	
FEATURES OF MIGRATION PROCESSES IN CHINA (late XX–early XXIcenturies).....	548
Shayakhmetov N., Baishov B., Çetin Nur	
DETERMINATION OF THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA: HISTORY AND MODERNITY	560
Shildebay S.	
FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN THE KAZAKH ASSR.....	583

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2020. 2(22)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.06.2020.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй